

Beregnet til
KS

Dokument type
Notat

Dato
4. januar 2016

POLITISK MEDLEMSDIALOG

OPPSUMMERING

POLITISK MEDLEMSDIALOG OPPSUMMERING

Revisjon

Dato **2015/12/27**

Utført av **Philip Nur og Ida Gram**

Kontrollert av **Ida Gram**

Ramboll Management Consulting
Postboks 427 Skøyen
0213 Oslo

Besøksadresse: Hoffsveien 4

www.ramboll.no/management-consulting

INNHALDSFORTEGNELSE

1.	INNLEDNING	1
2.	SAMMENDRAG	2
2.1	Hva kan gjøres?	3
3.	DE VIKTIGSTE UTFORDRINGENE	4
3.1	Barn og unge	4
3.2	Innvandring og integrering	5
3.3	Sysselsetting/arbeidsliv	5
3.4	Rus og psykisk helse	5
3.5	Lokalsamfunn	5
3.6	Utenforskap generelt	6
4.	BARRIERER FOR ENDRING	7
5.	HVA KAN KOMMUNENE GJØRE?	8
6.	HVA MÅ STATEN GJØRE?	10

1. INNLEDNING

Dette notatet oppsummerer (skriftliggjorte) innspill fra KS' medlemsdialog om utenforskap blant politikere/folkevalgte høsten 2016. Notatet er basert på referater fra til sammen 21 møter, herunder Høstkonferanser, konstituerende fylkesmøter, fylkesstyremøter og fylkesutvalgsmøter. I notatet er det søkt å kvantifisere/telle opp forekomst av ulike temaer, problemstillinger og løsningsforslag, samt analysere betydning/vektlegging av ulike temaer i dialogen. Enkelte referater gir ganske utfyllende informasjon, andre er ganske kortfattede. Grunnet rammen for oppdraget har vi ikke innhentet ytterligere data i form av intervjuer, observasjon mv. som kunne bidratt til utdype de skriftlige innspillene.

Målsettingen med notatet er å legge grunnlag for drøftinger, uttalelser og resolusjoner på Kommunalpolitisk toppmøte (KPT) i februar 2016.

2. SAMMENDRAG

Utfordringsbildet som medlemsdialogen har tegnet opp, preges til en viss grad av variasjon. Temaet «utenforskap» rommer både tverrfaglige og tverrsektorielle problemstillinger, i tillegg til utfordringer som dukker opp gjennom hele livsløpet, fra barndom til alderdom. Innspillene viser at selve begrepet «utenforskap» i en del tilfeller oppfattes som problematisk fordi det bidrar til å innsnevre normalitetsbegrepet, og at en heller burde benytte begrepet *inkludering*. Det er heller ikke slik at alle innspillene vitner om at kommunene er helt enige om hva de gode grepene består i, og hvilke krav som bør stilles til staten. Både lovfesting av rettigheter og øremerking av midler har fordeler og ulemper, og kan både utvide og innskrenke kommunenes handlingsrom. Analyse av referatene viser også at de i en del tilfeller står overfor litt ulike utfordringer, og hva som vektlegges derfor varierer.

Det er allikevel noen utfordringer som skiller seg ut, i den forstand at de fremheves ofte. Av alle innspillene som har kommet fram i medlemsdialogen til KS er utfordringer knyttet til barn og unges oppvekst og skolegang et gjennomgående tema på samtlige fylkesmøter. Det er tydelig at utenforskap hos barn og unge er et av de mest prekære utfordringsbildene sett fra kommunenes side. Særlig trekkes frafall i videregående opplæring fram som en klar utfordring som har langsiktige negative konsekvenser. Årsakene til frafall er sammensatt, men innspillene fra medlemsdialogen tyder på at dette knyttes til at innholdet i opplæringen er for teoritungt for mange av elevene på yrkesfaglig utdanningsprogrammer, samt mangel på lærlingeplasser. Når det gjelder hvordan utenforskap kan fanges opp og forebygges, er kommunene særlig opptatt av tverrfaglig kompetanse og samarbeid for å iverksette tidlig innsats.

Utfordringer knyttet til innvandring og sysselsetting er hhv. andre og tredje mest diskuterte tema på møtene som har funnet sted. Dette er utfordringer som preger nyhetsbildet og som kommer som en følge av globale konjunkturer og migrasjonsmønstre. Integrasjon og arbeidsløshet topper kommunenes hovedutfordringer innenfor disse temaene, mens tverrsektorielt samarbeid mellom kommune, frivillighet, næringsliv og stat fremheves som nøkkelen for å løse utfordringene.

Felles for alle temaene som tas opp, enten det er frafall i skolen, arbeidsledighet eller manglende integrasjon, er at utenforskapet det medfører ses som den største utfordringen for kommunene. Mangel på skolegang gjør veien inn i arbeidslivet lang og veien til offentlige ytelse/stønader kort, og livskvaliteten forringes. Mangel på arbeid har store konsekvenser både for den enkelte og for hele familier, og rammer både barn, partner/ektefelle både økonomisk og sosialt. Manglende integrasjon kan ha alvorlige konsekvenser både på individ-, familie- og samfunnsnivå. For å imøtegå disse utfordringene fremheves det at det er behov for mer og bedre samarbeid på tvers av sektorer, styrket tverrfaglighet, samt arbeid med holdninger og engasjement blant «folk flest».

En gjennomgang av innspillene viser at utfordringene finnes på flere nivåer, fra individ- til systemnivå:

- Når det gjelder individuelle utfordringer som går igjen, handler disse om sosial ulikhet og fattigdom, uførhet og psykiske lidelser. Når det gjelder flyktninger/innvandrere er det en klar utfordring at mange har svake norsksferdigheter og lite (dokumentert) kompetanse
- Av organisatoriske utfordringer handler dette mye om at tjenesteapparatet har for lite kapasitet og/eller kompetanse til å arbeide forebyggende, at en griper for sent

inn og det er for lite dialog på tvers av fag og sektor til å både fange opp og gi et godt tilbud til utsatte barn og unge

- På systemnivå knyttes utfordringene til en teoritung skole og få lærlingeplasser, noe som gjør at mange faller fra videregående opplæring, først og fremst innenfor yrkesfagene. Videre fremheves høye kompetansekrav og rigid regelverk frem som barrierer for personers inntreden på arbeidsmarkedet

2.1 Hva kan gjøres?

Når det gjelder hva kommunene kan gjøre, vitner innspillene fra fylkesmøtene samlet sett om store forventninger og tiltro til frivillig sektor som samarbeidspartner, og at det er/bør være mulig å utnytte ressurser og kompetanse som frivillig sektor besitter i større grad enn i dag. Dette gjelder for samtlige temaer som tas opp, men nevnes spesielt ofte i forbindelse med integrerings- og aktiviseringstiltak.

Det mest nevnte tiltaket når det gjelder **barn og unge** er tidlig innsats i barnehage og skole. Det er tydelig at et flertall av kommunene anser tidlig forebyggende innsats som et område med stort potensiale for å oppdage utfordringer som kan ha flere konsekvenser senere i livsløpet. En forutsetning for tidlig innsats er et tjenesteapparat med god kompetanse og kapasitet, samt samarbeid på tvers av fag og sektorer.

Når det gjelder **innvandring og integrering** er det først og fremst samarbeid med/bedre utnyttelse av frivillighet som fremheves, både for å understøtte aktivisering, innlæring av norskkunnskaper og kunnskap om det norske samfunnet, samt overgang til arbeid. I tillegg signaliseres det behov for tydeligere grenseoppgang mellom kommune og stat når det gjelder ansvar for bl.a. bosetting, samt behov for økt kompetanse på gruppen i det kommunale tjenesteapparatet.

En del av det samme gjelder for **sysselsetting/arbeidsmarked**, hvor kommunens arbeidsgiveransvar og muligheter for å tilby praksisplasser fremheves.

På området **rus og psykisk helse** fremheves også behovet for økt tverrfaglig samarbeid, samt at det også her bør være mulig å samarbeide mer med frivillig sektor.

Utover innsatser knyttet til bestemte temaer, handler innspillene om at det er behov for et generelt bevisstgjørings- og holdningsarbeid for å synliggjøre utenforslagsproblematikken overfor innbyggerne i kommunen.

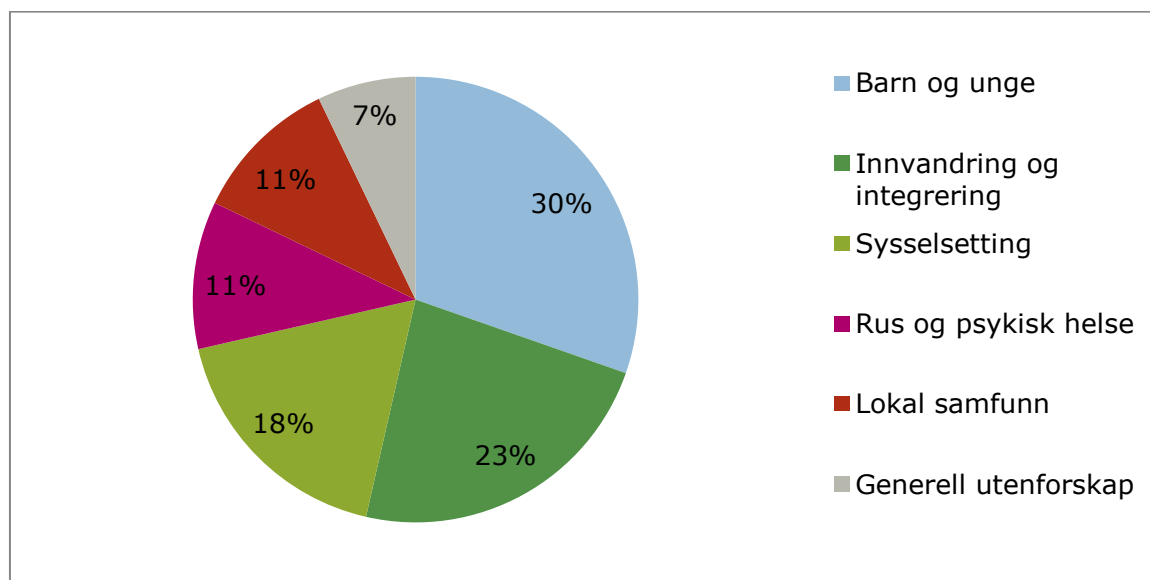
Når det gjelder hvilke krav som bør stilles til staten omhandler innspillene fra medlemsdialogen regelverk, økonomiske rammer og overføringer/bevilgninger. Innenfor temaene innvandring og integrering, oppvekst og skolegang og arbeidsliv og sysselsetting fremhever seks fylkesmøter lovverket som en hindring. Flere nevner behov for generelt økte overføringer til kommunene for at de skal kunne oppfylle sine (lovpålagte) oppgaver, og enkelte etterlyser øremerkede tilskudd til bl.a. forebyggende arbeid blant barn/unge, til frivillighet og til arbeid med psykisk helse.

I tillegg fremheves det at staten må ta større ansvar for å sikre flere lærlinge- og praksisplasser for å understøtte at flere fullfører VGO og flere kommer i arbeid, herunder skolelever/unge, arbeidsledige, innvandrere med behov for både språk- og arbeidstrening, samt personer med nedsatt funksjons-/arbeidsevne.

3. DE VIKTIGSTE UTFORDRINGENE

I løpet av medlemsdialogen har en rekke utfordringer og mulige tiltak blitt diskutert og sendt inn som innspill til Kommunalpolitisk toppmøte i februar. Grovt sett kan vi dele inn innspillene i seks hovedtemaer, der barn og unge/oppvekst og skolegang har vært et tema i samtlige innspill. Innvandring og integrering og sysselsetting følger etter som henholdsvis nest og tredje mest diskuterte tema, jf. figur 2.1.

Figur 3.1: Hovedtemaer fra møtene i politisk medlemsdialog

I det følgende gis en kort oppsummering av innspillene under hvert av de seks temaene.

3.1 Barn og unge

Utfordringer knyttet til oppvekst og skolegang er det mest diskuterte blant alle innspillene i medlemsdialogen. Samtlige møter som har gitt innspill til KS har alle kommet inn på utfordringer knyttet til utenforskap blant barn og unge, samt utfordringer ved hele skoleløpet, inkludert barnehagen. Utfordringsbildet som presenteres vil dermed naturlig nok betegnes av en viss variasjon fordi oppvekst og skolegang er et bredt tema, samtidig som det betegner utfordringer som følger over tid, fra barndom til voksenlivet.

«Halvparten faller utenfor videregående opplæring fordi de i utgangspunktet aldri skulle vært der»

Det fremkommer likevel ingen tvil om at frafall i skolen den utfordringen som bekymrer flest kommuner, da hele 15 fylkesmøter tar opp dette. Frafall i skolen og da særlig på videregående er noe som ses på som en særlig stor utfordring, mye fordi det utgjør et veldig klart eksempel på en utfordring som treffer flere aspekter ved samfunnet. Ungdom som faller ut av videregående representerer verdifulle ressurser for samfunnet som ikke bare forblir ubrukt, men som i tillegg vil ha høyere sannsynlighet for utgjøre en kostnad.

Dette stemmer overens med utfordringsbildet som fremmes av kommunene. På den ene siden uttrykkes det bekymring for arbeidsledigheten, som den siste tiden har vært stigende. Dette kan ses i sammenheng med konkrete utfordringer som få lærlingplasser, manglende veier inn i arbeidslivet og det at skolen oppleves å være teoritung. På den andre siden gis det innspill som trekker fram et skolesystem som ikke passer for alle. Herunder er det åtte fylkesmøter som i tillegg fremhever et ønske om å fokusere mer på praksisopplæring og en mer tilrettelagt skole for alle.

Slike innspill føyer seg inn under andre viktige utfordringer som trekker fram økende samfunnspress blant barn og unge. Fire av fylkesmøtene mener barn og unge opplever økende press og høyere krav til hva som ansees å være normalen, både på og utenfor skolen. Det pekes blant annet konkret på manglende mestring, mye fokus på teori, skolesystem som fremmer konformitet og mobbing som eksempler på virkninger er skolesystem som ikke inkluderer og som gir opphav til utenforskap.

Det er flere viktige utfordringer utenfor skolesystemet som trekkes frem som viktige. Syv fylkesmøter fremhever sosial ulikhet og fattigdom blant barn som særlig utfordrende for å unngå utenforskap blant barn og unge. Høyt press fører til forventinger om mestring både på skolen, men også på fritiden i for eksempel idretten. Fattigdom gir barn dårligere utgangspunkt for å delta i gode sosiale arenaer og oppleve mestring utenfor skolen. Dette stemmer overens med hele syv fylkesmøter som anser manglende sosialt nettverk, ensomhet og opplevelsen av å stå utenfor som spesielt viktige utfordringer. Fem fylker fremhever «teoritung skole» som en utfordring og påpeker at det ikke er «en skole for alle».

3.2 Innvandring og integrering

Dette temaet er komplekst og rommer mange utfordringer av både individuell og systemkarakter. Problemer knyttet til integrering og inkludering nevnes av 12 fylker, og det fremgår av dokumentene at dette er en «paraply» for et bredt spekter av utfordringer. Dette knyttes til svake språkferdigheter/norskferdigheter blant innvandrere, arbeidsledighet/inaktivitet, økonomiske problemer, bosettingsutfordringer og innvandringskritiske holdninger blant øvrige innbyggere.

3.3 Sysselsetting/arbeidsliv

Dette temaet henger til dels tett sammen med innvandring/integrering, nærmere bestemt at det er en utfordring å få (nyankomne) flyktninger/innvandrere i arbeid, bl.a. grunnet svake språkferdigheter (norskferdigheter) og lav kompetanse. Den største utfordringen som løftes under dette temaet handler om arbeidsledighet og ringvirkningene av arbeidsledighet. Dette nevnes av 10 fylker. 5 fylker trekker frem høyt antall stønadsmottakere, uføre og psykiske helseproblemer i tilknytning til jobb. Videre nevnes høye utdannings- og kompetansekrav, negative holdninger/fremmedfrykt og «snillisme» når det gjelder offentlige ytelser som utfordringer. 2 fylker trekker frem mangel på lærlingeplasser, mens rigid regelverk og konkurranse fra useriøst arbeidsliv trekkes frem på ett møte. Barrierene for inntreden på arbeidsmarkedet for utsatte grupper knyttes både til begrensede muligheter/få veier inn i eksisterende arbeidsliv og helt konkret til mangel på tilrettelagt arbeid for personer med nedsatt arbeidsevne.

3.4 Rus og psykisk helse

Under dette temaet fremheves først og fremst de negative konsekvensene av rus(mis)bruk og psykiske helseproblemer i form av uførhet og utenforskap. Ett fylkesmøte nevner manglende mestring som en utfordring, og et annet at det er få sosiale arenaer for personer som sliter med denne typen problemer.

3.5 Lokalsamfunn

Dette temaet favner i utgangspunktet bredt, og fanger også opp problemstillinger under tidligere nevnte temaer. Samlet sett viser innspillene fra fylkesmøtene at utenforskapsutfordringene som nevnes under dette temaet handler om holdninger og forventninger som slår negativt ut, for eksempel press om vellykkethet og dårlige/negative holdninger til innvandrere og integrering. I tillegg nevnes sosioøkonomiske forskjeller, samt bekymring over ensomhet blant eldre. I den forbindelse etterlyses mer kunnskap om eldre og deres situasjon, samt økt engasjement for denne gruppa blant lokalbefolkningen.

3.6 Utenforskap generelt

Flere nevner at utenforskap er et stort og vanskelig tema, og at selve utenforskapsbegrepet er problematisk. Det argumenteres for at en i stedet bør betone begrepet inkludering og arbeide for at hva som oppfattes som «normalt» utvides fremfor å stadig snevres inn. I dette ligger blant annet etterlysning av et skole- og utdanningssystem som favner bredere enn i dag, og at det må være flere veier inn til og plass til flere i arbeidslivet.

4. BARRIERER FOR ENDRING

Barrierer fremtrer på ulike nivåer, og innspill fra medlemsdialogen viser at det er en del av de samme barrierene som går igjen på tvers av ulike temaer.

Noe som nevnes i flere sammenhenger er det som kan betegnes som et smalt normalitetsbegrep, noe som medfører at relativt mange raskt vil falle utenfor, og at aksepten for annerledeshet når det gjelder livsprosjekter, karrierevalg mv. er liten. I forlengelsen av dette nevnes snever forståelse av selvrealisering, manglende rollemodeller i hjemmet og til en viss grad dårlige/usunne holdninger. Dette er barrierer som vil knytte seg til mer kontekstuelle kilder til utenforskap som samfunnets press og forventninger, sosial ulikhet, psykisk helse og oppvekstmiljø. På den andre siden utgjør barrierer som manglende kompetanse (både i tjenesteapparat og blant arbeidssøkende), for lite kunnskap om ulik problematikk og for sen innsats mer konkrete og slik sett kanskje mer håndterlige utfordringer som kommunene kan jobbe med.

Når det gjelder **barn og unge** er det skolesystemet og manglende tidlig innsats som fremheves som de viktigste barrierene for inkludering. Det første er en systembarriere, som handler om at skoleløpet har blitt stadig mer teoretisk orientert, noe som ikke passer for alle elever. Utfordringen er som nevnt størst for elevene på yrkesfag.

Når det gjelder mangel på tidlig innsats er barrierene på flere nivåer, men jf. innspillene fra fylkesmøtene tyder det på at mye handler om holdninger, kultur og kompetanse hos ansatte i tjenesteapparatet.

Når det gjelder **innvandring og integrering** er det en glidende overgang mellom det som fremheves som utfordringer og barrierer. På systemnivå er det tydelig at kommunene etterlyser mer bistand fra staten for å håndtere den nye strømmen av flyktninger, både når det gjelder overføringer, bosetting og introduksjonsprogram.

På individnivå er det gjennomgående er at det handler om manglende språk-/norskferdigheter hos flyktingene og til dels også manglende (dokumentert) kompetanse som barriere for inkludering i arbeidslivet.

Når det gjelder **arbeidsliv og sysselsetting** fremheves barrierer både på system-, organisasjons- og individnivå. Det fremheves at det er få (alternative) veier inn i arbeidslivet, noe som både kan handle om høye krav til kompetanse, produktivitet og effektivitet på arbeidsmarkedet samlet sett, men også om holdninger og forventninger hos den enkelte arbeidsgiver som ekskluderer arbeidssøkere som ikke er «A4», herunder personer med rus- og/eller psykiske helseproblemer. På systemnivå trekkes NAVs regelverk frem som en barriere for inkludering av personer med nedsatt funksjonsevne/uføre med restarbeidsevne, fordi det oppfattes som rigid, med lite rom for individuelle tilpasninger.

På **lokalsamfunnsnivå** trekkes forventnings- og vellykkethetspress frem som en barriere for inkludering, samt mangel på engasjement blant innbyggerne og «seg selv nok»-holdninger.

5. HVA KAN KOMMUNENE GJØRE?

Samlet sett vitner innspillene fra fylkesmøtene om store forventninger og tiltro til frivillig sektor som samarbeidspartner, og at det er/bør være mulig å utnytte ressurser og kompetanse som frivillig sektor besitter i større grad enn i dag. Dette gjelder for samtlige nevnte temaer.

Det mest nevnte tiltaket når det gjelder **barn og unge** er tidlig innsats i barnehage og skole. Det er tydelig at et flertall av kommunene anser tidlig forebyggende innsats som et område med stort potensiale for å oppdage utfordringer som kan ha flere konsekvenser senere i livsløpet. Det fremheves også at «brannslukkingstiltak» i etterkant er mye vanskeligere og mer ressurskrevende enn godt og aktivt forebyggingsarbeid. En forutsetning for god tidlig innsats er et godt tjenesteapparat med god kompetanse, noe mange kommuner framhever som viktige tiltak. Videre fremheves behov for økt kompetanse, både i skolen og barnehagen, men også i offentlige tjenester som barnevernet. Det legges også stor vekt på viktigheten av bedre tverrfaglig og tverrsektorielt samarbeid for være skikket oppgaven med å fange opp forskjellige problemer blant unge. Tverrfaglig team og samarbeid er noe av det som oftest blir nevnt. Samarbeid mellom skolen, PPT, helsesøster og psykisk helsevern er noen av de mest nevnte aktørene som har behov for bedre samarbeid.

I motsetning til tidlig innsats som har som formål å fange opp utenforskap, identifiseres det en rekke andre tiltak som rettes mot å forebygge utenforskap. Flere påpeker skolesystemet som et område med forbedringspotensial. Overordnet kan disse sies å omhandle aspekter ved utdanningsløpet som anses som lite fleksibelt, teoritungt og som har gitt opphav til at mange faller fra, spesielt innenfor yrkesfagene. De tiltakene som oftest trekkes fram er de som vil rette mer fokus mot og likestille praksis i forhold til teori.

Når det gjelder **innvandring og integrering** er det først og fremst samarbeid med/bedre utnyttelse av frivillighet som fremheves, både for å understøtte aktivisering, innlæring av norskkunnskaper og kunnskap om det norske samfunnet, samt overgang til arbeid. For å styrke sysselsetting/overgang til arbeid blant denne gruppa er det flere av fylkesmøtene som nevner at kommunene bør foreta (bedre) kartlegging av innvandrernes kompetanse, herunder deres utdanning, for å få fortgang i prosessen. Utover dette fremhever enkelte behov for bedre/raskere bosetting av innvandrere og at kommunene selv bør drive asylmottak.

Når det gjelder **arbeidsliv/sysselsetting** fremkommer det en rekke forslag til hva kommunene kan/bør gjøre. En del av disse handler om behovet for flere praksis- og lærlingeplasser, samt flere tilrettelagte arbeidsplasser for personer som har fått innvilget uførepensjon, men som har noe restarbeidsevne. Noe handler om at kommunene bør tilby språkopplæring og mulighet for språktrening. Også under dette temaet adresseres behovet for samarbeid med frivillig sektor, samt fagforeninger, blant annet for å skape møteplasser for de som står utenfor arbeidslivet.

Når det gjelder **rus og psykisk helse** nevnes en rekke tiltak som kommunene kan iverksette, hvor det viktigste ser ut til å handle om økt tverrfaglighet og samarbeid på tvers for å bedre kunne fange opp og gi et godt tilbud til personer som sliter. Også her trekkes samarbeid med frivillighet frem, for eksempel når det gjelder aktivitetstilbud, men også samarbeid mellom kommune, stat og privat.

Når det gjelder **kommunesektoren samlet sett** er det særlig samarbeid med frivillig sektor som fremheves. Dette handler både om hva sektoren kan tilby i form av å være tilbyder av tiltak og aktiviteter, men innspillene tyder også på at det er behov for at lokalsamfunnet blir mer bevisste på hvilken ressurs frivillig sektor kan være, og at det er behov for tettere

kontakt mellom kommune og frivillighet. Noe annet som løftes er generelt bevisstgjørings- og holdningsarbeid som handler om å gjøre innbyggerne klar over forekomsten av utenforskap i lokalsamfunnet og appellere til innsats og engasjement for å forebygge og avhjelpe konsekvensene av utenforskapet.

Tabell 5.1 viser noen konkrete eksempler på tiltak/innsatser

Tabell 5.1: Eksempler på tiltak/innsatser i kommuner/fylkeskommuner

Navn på tiltak	Kommune	Type tiltak
"Murr i magen"	Nittedal	Lavterskeltilbud til unge med problemer/lidelser
Produksjonsskolen	Hordaland FK	Praksisskole
Mentorordning Hyssingen skole	Bergen	Råd/veiledning i skolen
"Folk i arbeid"	Bergen	Attføringstiltak
Familiehuset	Horten	Veiledning til barn, unge og deres familier.

6. HVA MÅ STATEN GJØRE?

Innspillene fra medlemsdialogen viser at gjennomgangstonen når det gjelder hvilke krav som bør stilles til staten omhandler regelverk, økonomiske rammer og overføringer/bevilgninger. Innenfor temaene innvandring og integrering, oppvekst og skolegang og arbeidsliv og sysselsetting fremhever seks fylkesmøter lovverket som en hindring. Flere nevner behov for generelt økte overføringer til kommunene for at de skal kunne oppfylle sine (lovpålagte) oppgaver, og enkelte etterlyser øremerkede tilskudd til bl.a. forebyggende arbeid blant barn/unge, til frivillighet og til arbeid med psykisk helse.

Utover bedre rammebetingelser oppfordres statlig nivå til å bedre legge til rette for langsiktig tenkning gjennom tydeligere og mer samordnede styringssignaler, bedre dialog med kommunene, samt økt erfaringsutveksling for å spre og understøtte god/beste praksis i kommunene. I tillegg er det flere som nevner behov for avbyråkratisering, herunder mindre rapportering til og mer tillit fra statlig side.

Når det gjelder **barn og unge** handler det mest nevnte tiltaket om behovet for økte overføringer/bevilgninger fra staten, blant annet for å styrke arbeidet med tidlig innsats og forebygge omsorgssvikt og psykiske problemer hos barn og unge, både i form av kompetanseheving, tverrfaglighet og økt kapasitet. Enkelte nevner at staten bør overta (det økonomiske) ansvaret på barnefeltet. I tillegg nevnes økt ressursinnsats for å forebygge frafall i VGO. I tillegg etterlyses flere lærlinge- og praksisplasser, bl.a. nevnes muligheten til å lovfeste rett til førstnevnte. Videre oppleves særlig NAV som et rigid system. Det fremheves at det bør legges mer til rette for individuelle tiltak, for eksempel lån til å ta førerkort, der det vurderes som hensiktsmessig.

Når det gjelder **innvandring og integrering** er det først og fremst økte bevilgninger til kommunene, bl.a. i form av økt integreringstilskudd, som etterlyses. Videre er det flere som hevder at mindre rigid regelverk for hvordan nye innbyggere skal kvalifiseres gjennom språkopplæring og kunnskap om det norske samfunnet vil gi kommunene større handlingsrom og bedre gjennomføringskraft. Flere nevner at kommunene bør involveres sterkere i mottak og bosetting av flyktninger, at staten må sørge for raskere avklaring og at grenseoppgangen mellom kommune og stat bør tydeliggjøres i dette arbeidet. Noen få nevner at kommunene selv bør kunne drive mottak. Bedre systemer for og/ eller i alle fall økt kompetanse på godkjenning av kompetanse fra utlandet nevnes også flere ganger.

Når det gjelder **sysselsetting og arbeidsliv** er det særlig flere lærlinge- og praksisplasser som etterlyses, siden mangel på dette utgjør en barriere for (særlig unges) inntreden på arbeidsmarkedet. Videre etterlyses bedre økonomiske rammer i form av bl.a. tilskudd for å inkludere flere i arbeidslivet og mindre rigid regelverk fra NAVs side. Som tidligere nevnt etterspørres økt adgang til å benytte individuelle tiltak der det vurderes som hensiktsmessig, samt oppmyking av regelverk for å utnytte kapasiteten hos uføre med restarbeidsevne. Det hevdes at langtidssykemeldte kan stilles krav til i større grad enn det som er tilfelle i dag. Begrepet «snillisme» forekommer i flere av referatene, men hvorvidt dette er et utslag av regelverkstolkning eller (u)kultur er ikke nødvendigvis klart.

Når det gjelder **rus og psykisk helse** handler innspillene mye om at staten må ha en dagsordenssettende funksjon og stimulere til forebyggende innsats, særlig overfor barn og unge, for eksempel gjennom øremerkede midler. Ett fylkesmøte foreslår at staten bør lovfeste Plan for forebygging av psykiske lidelser.